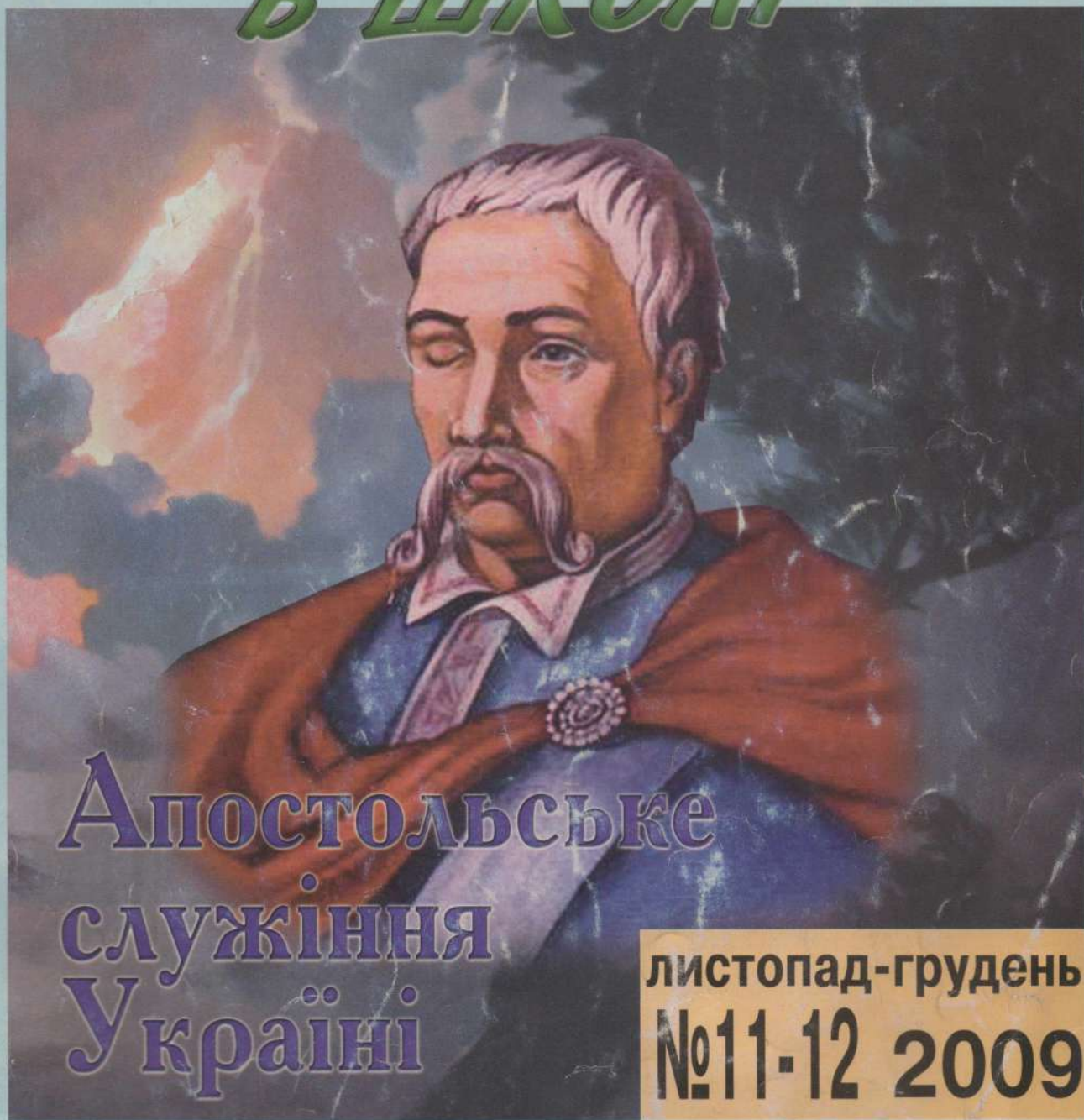

Науково-методичний
журнал для вчителів

ІСТОРИЯ

В ШКОЛІ

Апостольське
служіння
Україні

листопад-грудень
№11-12 2009

ІСТОРІЯ В ШКОЛІ

№ 11-12'2009

Науково-методичний журнал.
Індекс видання 74654.
Виходить щомісяця.
Свідоцтво про державну реєстрацію —
серія КВ №1376.

Видавництво «Етносфера».
03035, м. Київ,
а/с 59, конг. т. (044) 248-52-43.
E-mail: etnos@voliacable.com

Видавець: *Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова*

Шеф-редактор:

Юрій Войцеховський

Редакційна колегія:

Анатолій Булда

Едуард Вільчковський

Ніла Волошина

Нестор Гупан

Андрій Гусев (зам. головного редактора

зі зв'язків з громадськістю)

Дмитрій Злепко (Мюнхен)

Людмила Калініна

Ігор Коляда

Костянтин Кондратюк

Володимир Комаров

Віктор Король

Фелікс Левітас

Гжегож Мазур (Краків)

Ольга Малій

Петро Панченко

Павло Полянський

Олена Пометун

Олександр Реснт

Владислав Анджей Серчик (Варшава)

Володимир Сотниченко

Геннадій Стрельський

Олександр Сушко

Сергій Тимченко

Сергій Троян

Федір Турченко

Григорій Фрейман

Петро Чернега

Галина Швидько

Виданню часописа сприяють:

Інститут історії України НАН України,

Зміст

Університет знань

ІГОР КОЛЯДА. «...СТАРШИЙ ТА НАЙБІЛЬШ ЗАСЛУЖЕНИЙ У КОЗАЦЬКОМУ ВІЙСЬКУ ВОІН, ЩО КОРИСТУЄТЬСЯ НАЙБІЛЬШОЮ ЛЮБОВ'Ю ВСІХ ПОЛКІВ...» ДО 355-І РІЧНИЦІ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ГЕТЬМАНА ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ДАНИЛА ПАВЛОВИЧА АПОСТОЛА (1654–1734) 1

10

М.В.КОСТРУБА. ЗИМОВА КАМΠΑНИЯ 1654-1655 РОКІВ ПЕРІОДУ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ: ВОЄННИЙ АСПЕКТ (ДО 355-І РІЧНИЦІ ДРИЖИПІЛЬСЬКОЇ БИТВИ)

Олександр ГІСЕМ. «ГАЛИЦЬКЕ ПИТАННЯ» У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УСРР ТА ПОЛЬЩІ 16

23

Віктор КОРОЛЬ. ПРОЕКТ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ* 2. УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В 1-Й ПЕРІОД НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ; МІСЦЕ ПОДІЙ ЦЬОГО ЧАСУ В ІСТОРИЧНІЙ І НАЦІОНАЛЬНІЙ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

31

Олександр ЧУЧАЛІН. ПАТРІОТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ РУСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1941–1945 рр. 28

38

Георгій ЄГОРОВ. ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА У ПІДРУЧНИКАХ ІСТОРІЇ ФРАНЦІЇ

46

Валентина ШАЙКАН, Артур ДРОБОТ. ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА ПЕТРА ВАРГАТЮКА – НЕВТОМНОГО НАУКОВЦЯ-ІСТОРИКА, ПЕДАГОГА, КРАЄЗНАВЦЯ (ДО 90-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ) 34

52

Дмитро ДЕСЯТОВ. РОЛЬ І ФУНКЦІЇ НАОЧНОСТІ В СТРУКТУРІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ЗАДАЧІ З ІСТОРІЇ

Володимир КОМАРОВ. АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШЕСТИКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ (З ДОСВІДУ РОБОТИ) 42

Ігор КОЛЯДА. МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ УРОКУ НА ТЕМУ: «УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО НАПРИКІНЦІ ХVІ СТ.» (Історія України, 8 клас)

Ігор КОЛЯДА, Олександр ДУБОВИЙ, Світлана ЗМІЄВЕЦЬ. МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ УРОКУ – АКТУАЛЬНОГО ШОУ НА ТЕМУ: ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА АВА (1199–1340 рр.) (Історія України, 8 кл.)

Олени ФІЛОНЕНКО. ГОЛОДОМОР В УКРАЇНІ 1932–1933 РР. (урок-реквієм у 5 класі)

Галина ГАРНІЙЧУК. ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК АДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНИНА-ПАТРІОТА 58

дві системи писемності: давньоєгипетську та фінікійську; 12) *узагальнення свідчень пам'яток звичаєвого та писемного права*. Сутність методу полягає в опрацюванні окремої пам'ятки права, що дозволяє зробити висновки про розвиток судочинства в тій чи іншій країні, про майнові відносини, форми покарання за кримінальні злочини, привілеї певної соціальної групи та інші сфери тогочасного життя. Застосування цього методу в роботі з наочністю є обмеженим, якщо не враховувати випадків, коли учні працюють не з самим текстом, а з зображенням предметів, на яких викарбовано сам текст.

Методи історичного дослідження та пізнання, властиві історії як науковій дисципліні, після їх дидактичного та методичного опрацювання трансформуються в спеціальні предметно-історичні вміння, якими мають оволодіти учні. Спеціальне предметно-історичне уміння постає як результат оволодіння новим способом дії й використання його відповідним чином під час розв'язання пізнавальної задачі. Співвідношення між методом історичної науки та конкретним спеціальним предметно-історичним умінням, яким мають володіти учні для розв'язання запропонованої їм задачі, визначаються у **таблиці 2**.

Таким чином, роль і функції наочності як основи конструювання пізнавальних задач полягають в тому, що:

а) наочність візуалізує основні типи проблемної ситуації;

б) наочність виступає джерелом історичної інформації, повноцінне вилучення якої можливе лише внаслідок активних розумових дій; в) наочність дозволяє адаптувати методи історичної науки до вікових особливостей мислення учнів; г) розкриття змісту історичної інформації, закладеної в наочність, змушує учня діяти творчо, виявляти винахідливість та ініціативу, розуміти значущість нових знань і вмінь для пошуку ефективного розв'язання проблемної ситуації; д) використання наочного матеріалу стимулює учнів осмислювати сутність історичних фактів та їх важливих деталей шляхом самостійного аналізу; е) наочність допомагає урізноманітнити види навчальних завдань та способи діяльності з їх виконанням; є) наочність виступає як матеріальна опора тих розумових та практичних дій, які потрібно здійснити в процесі оволодіння історичними знаннями, й дозволяє засвоїти складні питання не формально і заучено, а глибоко, продумано й міцно у вигляді смислових зв'язків, що спираються на яскраві образи.

Посилення

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Історія в школах України. — 2004. — №2. — С.2-7.
2. Терно С. О. Проблемні задачі з історії для учнів 6-7 класів загальноосвітньої школи: [дидактичний посібник для учнів 6-7 кл. загальноосвіт. навч. закл.] / С. О. Терно, З. Б. Коган, І. В. Полтавська. — Запоріжжя: Просвіта, 2009. — 24 с.
3. Сухов В. В. Задання по історії древнього мира на уроках розвиваючого обучения / В. В. Сухов, А. Ю. Морозов, Э. Н. Абдулаев // Преподавание истории в школе. — 2000. — №3. — СС.12-18.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
5. Лернер И. Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории / И. Я. Лернер. — М.: Просвещение, 1982. — 191 с.

Володимир КОМАРОВ,
доктор педагогічних наук, професор
Криворізького факультету
Запорізького національного університету

АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШЕСТИКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ (з досвіду роботи)

У психології добре відомо, що тільки та навчальна інформація перетворюється на знання, яка стає об'єктом самостійної перетворюючої пізнавальної діяльності учнів. При цьому слід зауважити, що в методичній науці по сьогоднішній час не розв'язано цілу низку теоретичних питань, пов'язаних з пізнавальною діяльністю школярів, а саме:

1. Дехто з вчених-методистів вважає, що будь-яка пізнавальна діяльність учнів вже є самостійною. При цьому вони наголошують на тому, що несамостійного пізнання не існує. Таким чином можна заперечити, чи можна вважати репродуктивну розумову діяльність самостійною?

2. Інша крайність полягає в тому, що само-

стійною визнається тільки така діяльність учнів, яка здійснюється без будь-якої сторонньої допомоги з боку вчителя.

3. Компромісний характер має позиція тих вчених, які вважають, що самостійною є будь-яка діяльність (теоретичного чи практичного характеру), яка веде до формування нових знань, або нових способів діяльності.

З нашої точки зору, саме остання позиція є найбільш виваженим підходом до проблеми самостійної пізнавальної діяльності учнів в процесі навчання. Іноді на сторінках як педагогічних видань, так і методичних, з'являються публікації теоретичного характеру, зі змісту яких випливає намагання їх авторів довести, що учень і вчитель

є рівноправними учасниками навчального процесу. Це так звані «концепції» суб'єкт — суб'єктної взаємодії, інтерактивні методи навчання, педагогіка співпраці, співтворчості та багато інших наукоподібних теорій. Ці «теорії» дуже нагадують метеликів на один день, які тільки з'явилися і одразу ж зникають. В той же час непорушним лишається положення класичної дидактики про те, що процес навчання є взаємодією вчителя та учнів. Саме в ході цієї взаємодії мають місце і співтворчість, і співпраця. Що стосується теорії суб'єкт — суб'єктної взаємодії, то хотілося б висловити такі міркування. Розглянемо ситуацію, яка безліч разів виникає на уроці. Вчитель звертається до учнів із запитанням. Хто з них є суб'єктом, а хто об'єктом? Зрозуміло, що суб'єктом в даному разі є вчитель, а об'єктом учень. Учень на поставлене питання відповідає. Тепер суб'єктом навчальної діяльності є учень, а об'єктом відповідно вчитель. Таким чином, в процесі навчання суб'єкт та об'єкт просто міняються місцями, вчитель і учень взаємодіють між собою саме як суб'єкт та об'єкт. Таким чином, у процесі такої взаємодії і відбувається активізація знань учнів.

Метою цієї статті є висвітлення шляхів активізації пізнавальної діяльності учнів під час вивчення релігії та культури Давнього Єгипту. Як свідчить практика навчання, для досягнення належного рівня сформованості історичних знань з обраних питань на вивчення релігії та культури Давнього Єгипту доцільно виділити дві навчальні години. Одну з них слід повністю присвятити релігії, а другу — розвитку культури.

Як доводить багаторічний досвід автора статті, на уроці, присвяченому релігії Давнього Єгипту, для досягнення належного рівня активності та пізнавальної самостійності учнів доцільно використати завдання випереджаючого характеру. Суть його полягає в тому, що напередодні відповідного уроку шестикласникам пропонується вдома на основі тексту підручника заповнити текстову таблицю (табл. 1) та відповісти на такі питання:

— які висновки про господарство та суспільство Давнього Єгипту можна зробити на основі давньоєгипетської релігії;

— одним з найбільш шанованих богів у Давньому Єгипті був Осіріс. Чим можна пояснити те особливе положення, яке посідав цей бог у релігійних уявленнях давніх єгиптян?

— На малюнках Осіріса часто малювали або під гронами винограду, або під деревом. Мумію ж Осіріса часто малювали з колосками ячменю, які росли з її голови. Висловіть припущення, чому єгипетські художники вчиняли саме так.

Таблиця 1

Релігія в Давньому Єгипті

Імена богів	Які сили природі або заняття людей відображали	В якому суспільстві (первісному чи рабовласницькому) виникли

Не аналізуючи детально хід учнівських думок

під час виконання цього завдання, зазначимо, що майже ніяких ускладнень під час опрацювання першої та другої колонок таблиці не виникає. Вони виникають під час опрацювання третьої колонки таблиці, тобто тоді, коли треба визначити суспільні умови виникнення релігійного міфу. Це говорить про те, що в учнів даної вікової групи не в повній мірі сформована така риса творчого мислення, як перенос знань в нову ситуацію. Для того, щоб учні змогли аргументувати свої думки, доцільно використати наведене нижче творче завдання.

У давньому Єгипті існував звичай, коли фараон кидав у Ніл папірус з наказом Нілу починати повінь. Фараон також починав оранку та зрізав перший сніг. Чим можна пояснити цей звичай? Чи міг він виникнути за часів первісного ладу? Під час обговорення на уроці учнівських відповідей, треба спрямувати думки учнів таким чином, щоб шестикласники усвідомили, що цей звичай був обумовлений перш за все тим, що головним заняттям єгиптян було землеробство. Фараон же за уявленнями давніх єгиптян був богом, а значить, йому були підвладні і природні явища. Відповідаючи на друге питання запропонованого пізнавального завдання, учні вказують, що в первісному суспільстві такий звичай виникнути не міг тому, що тоді ще не було фараонів. Лише після цього шестикласники можуть аргументовано заповнити третю колонку таблиці 1.

Продовжуючи формування в учнів умінь встановлювати зв'язки між різними сторонами суспільного життя, вчителю доцільно запропонувати учням таке пізнавальне завдання. У Давньому Єгипті кішку вважали священною твариною. У випадку, коли в домі помирала кішка, її труп бальзамували та ховали на спеціальному цвинтарі. Коли ж помирав собака, його труп не бальзамували та ховали неподалік дому. Чим пояснити, що саме кішка так шанувалася в давньому Єгипті?

Практика навчання свідчить, що шестикласники висувають найрізноманітніші припущення, в тому числі і таке — «кішку дуже шанували тому, що вона належала до свійських тварин». Вчитель (заперечуючи учням): «Собака теж свійська тварина, але вона не вважалася священною». Саме завдяки таким запереченням вчитель створює у свідомості шестикласників ситуацію розумового ускладнення і спрямовує їхню думку на пошуки правильної відповіді. Висловлення припущень учнями продовжується. Вислухавши декілька з них, вчитель висловлює припущення про зв'язок такого звичаю з тим, що основним заняттям мешканців Давнього Єгипту було землеробство. З досвіду навчання слід сказати, що і після цього зв'язок між землеробством та обожнюванням кішки шестикласниками не усвідомлюється.

Продовжуючи співбесіду вчитель запитує учнів: «Які культури в основному вирощували єгипетські землероби?»

Учні говорять, що у Давньому Єгипті вирощували ячмінь, пшеницю та інші зернові культури.

Не описуючи докладно ходу відповідної співбе-

сиді, зазначимо лише, що методична майстерність вчителя полягає в тому, що йому необхідно підвести учнів до розуміння такого зв'язку: у стародавньому Єгипті вирощувалися зернові культури, миші ж харчуються зерном, тому чим менше мишей, тим більше буде зерна. На мишей же полює кішка. Саме тому кішка і вважалася священною твариною.

* * *

Другий урок присвячується висвітленню давньоєгипетської культури. При цьому програма вимагає опрацювання таких питань:

1. Писемність та освіта.

2. Наукові знання.

3. Література.

4. Архітектура та мистецтво.

1. Розпочинаючи урок, вчитель привертає увагу учнів до того факту, що писемність в Давньому Єгипті виникла в кінці IV тис. до н. е. З метою свідомого засвоєння учнями ролі писемності в житті людей доцільно провести приблизно таку співбесіду.

Вчитель. Які причини обумовили виникнення писемності у Давньому Єгипті?

Учні. Аргументована відповідь відсутня.

Вчитель ставить питання по-іншому. Якими були наслідки виникнення писемності?

Учні наводять безліч прикладів використання писемності в житті суспільства, але узагальнити свої думки не можуть.

Вчитель. Що сталося б у сучасному суспільстві, якби зникла писемність?

Учні з допомогою вчителя доходять висновку, що в такому разі життя людей не просто значно ускладнилося, а й часто було б просто неможливим.

Вчитель просить учнів обґрунтувати свої висновки.

Учні говорять, що писемність потрібна людям для того, щоб зберігати та повідомляти іншим людям різноманітні знання. Звісно, що зберігати знання можна і в усній формі. Але люди значну частину знань просто забували. Для того, щоб запобігти забуванню, люди винайшли писемність. Крім того, якби не було писемності, дуже складно було б передавати будь-які повідомлення.

Після цього **вчитель** знову повертається до питання про причини виникнення писемності у Давньому Єгипті.

На цей раз **учні** говорять, що єгиптяни винайшли писемність тоді, коли іншими способами стало неможливо зберігати накопичені знання.

Продовжуючи урок, вчитель розповідає про давньоєгипетські школи, які існували при храмах та при центральних державних установах. В цих школах готували землемірів, обліковців та писців. Учні в таких школах ходили босоніж, під час навчання сиділи на підлозі, підбравши під себе ноги, носили невеличку пов'язку у формі спіднички та невеличкий білий фартушок поверх неї. Старші учні писали на папірусі, молодші учні писали крейдою на кам'яних, або дерев'яних дощечках. Навчання в єгипетських школах тривало дуже довго — 12 років. У єгипетській системі писем-

ності існувало біля 700 ієрогліфів, вони могли означати як окремі звуки, так і окремі слова.

Повідомивши ці факти, **вчитель** пропонує учням таке пізнавальне завдання. *Які висновки можна зробити на основі такого факту: у Давньому Єгипті існувало прислів'я, яке стосувалося учнів шкіл «Вуха хлопчика знаходиться на спині його».*

Учні говорять, що ймовірно в тогочасних єгипетських школах були дуже розповсюджені фізичні покарання тих, хто навчається.

Вчитель. Як ви гадаєте, чому навчання грамоті тривало в єгипетських школах дуже довго — 12 років?

Учні висловлюють найрізноманітніші думки.

Вчитель (ставить питання-підказку). Чому дуже складно було навчитися читати і писати?

Учні. Тому що ієрогліфів було дуже багато (близько 700) і їх треба було всі запам'ятати. Тому навчання було дуже довгим.

Вчитель. Чим же пояснити, що в єгипетських школах були дуже розповсюджені фізичні покарання учнів? За що карали учнів?

Учні. Карали за погану поведінку та за погане навчання.

Завершуючи вивчення питання про освіту в Давньому Єгипті, **учням** можна запропонувати наступне пізнавальне завдання. В Давньому Єгипті фараони наказували відкривати школи та навчати дітей письму, читанню та рахуванню. Чому Давньоєгипетська держава була зацікавлена в розвитку освіти?

Учні. Давньоєгипетська держава була зацікавлена в розвитку освіти тому їй були потрібні освічені чиновники.

Вчитель. А навіщо чиновнику освіта?

Учні. Інакше чиновник не зможе правильно вирішувати ті чи інші питання.

2. Наукові знання.

Для того, щоб досягти належного рівня засвоєння питання про розвиток наукових знань у Давньому Єгипті учням доцільно запропонувати на основі тексту підручника заповнити текстову таблицю (табл.2).

Таблиця 2

Наукові знання у давньому Єгипті

Назва науки	Причини виникнення	Практичне значення
Математика		
Медицина		
Астрономія		

Практика навчання свідчить, що на думку учнів розвиткові математики у Давньому Єгипті сприяло будівництво пірамід та храмів. Що ж стосується практичного застосування математичних знань, то учні називали безліч конкретних випадків, але при цьому не могли узагальнити свої думки. Справа а тому, що мислення учнів цієї вікової групи перебуває на фактологічному рівні. Опрацьовуючи підручник, учні мають дійти висновку, що знання з астрономії виникли з потреб роз-

витуку землеробства, а саме — з необхідності передбачати розливи Нілу. З метою поглиблення знань про наукові досягнення давніх єгиптян школярам доцільно запропонувати такі пізнавальні завдання.

1. Єгиптяни добре знали внутрішню будову людського тіла та значення серця в житті людини. У Єгипті говорили, що тасмниця лікаря — це знання роботи серця. Який звичай сприяв цьому?

2. В одному з давньоєгипетських папірусів була така задача. Прямокутний трикутник. Його висота — 10. Основа — 4. Знайдіть його площу. Які знання треба було мати єгипетським школярам, щоб розв'язати цю задачу?

3. У давньому Єгипті був складений план золотих рудників — найдавніша географічна карта. На ньому добре видно гори, вхід до золотих копалин та особливості навколишньої місцевості. Якими званнями повинні були володіти давні єгиптяни, щоб зробити такий план?

Використання наведених завдань дозволяє вчити учнів використовувати щойно набуті знання про розвиток наукових знань у нестандартних ситуаціях, і таким чином формує таку їх якість як гнучкість та оперативність.

3. Література.

Найбільш ефективним методичним варіантом опрацювання цього питання є самостійна робота учнів з текстом підручника та підготовка усних відповідей на такі питання:

1. Що таке література?

2. Як вона виникла?

3. Які твори давньоєгипетської літератури ви знаєте?

4. Що таке «Книга мертвих»?

З метою поглиблення та закріплення учнів про давньоєгипетську літературу учням можна запропонувати наступне пізнавальне завдання.

У давньоєгипетській літературі зберігалася величезна кількість тогочасних прислів'їв та приказок. Наводимо декілька з них.

1. Писець нікому не підкоряється, навпаки всі підкоряються йому.

2. Люби людей, для того, щоб люди любили тебе.

3. Друзі — це той скарб, який прикрашає людину.

Які висновки можна зробити на основі цих висловлювань?»

4. Архітектура та мистецтво.

Починаючи опрацювання цього питання, вчитель говорить, що давні єгиптяни створили так звану кам'яну фундаментальну архітектуру. Особливості давньоєгипетської архітектури можна найбільш яскраво продемонструвати на прикладі пірамід та Карнанського храму. Про піраміди вже йшла мова на одному з попередніх уроків. Тому відповідні опорні знання у школярів вже мають бути, і їх можна актуалізувати за допомогою таких питань: З якою метою у Давньому Єгипті будувалися піраміди? Чому при їх будівництві використовувалася праця величезної кількості людей? Чому як тільки новий фараон приходив до влади, він наказував негайно починати будувати

для себе піраміду? Які висновки я можна зробити на основі такого давньоєгипетського прислів'я: «Все в світі боїться часу, а час боїться пірамід»?

Характеризуючи Карнанський храм, вчитель з метою створення в учнів відповідного враження про його грандіозні розміри, може навести такі цифри. Так, одна з його залів мала площу 5,5 тис. кв. м. Стелю в цій залі підпирали 134 колони, розташовані у 16 рядів.

Повідомивши ці цифри, вчитель звертається до учнів з пропозицією висловити припущення, навіщо була потрібна така величезна кількість колон. При цьому слід мати на увазі, що ця пропозиція має на меті не актуалізацію опорних знань учнів, а висувається з метою концентрації уваги учнів та використання такого методу проблемного навчання, як проблемний виклад навчального матеріалу. Зрозуміло, що шестикласники висувають найрізноманітніші міркування, але всі вони далекі від істини. Справа в тому, що для відповіді на поставлене питання шестикласники повинні знати з курсу фізики такі поняття, як тиск, залежність між площею опори предмету та тиском його на ґрунт. І все це треба не просто знати, а й здійснити перенос фізичних знань на історичний матеріал. Вислухавши декілька відповідей учнів та витримавши певну паузу з метою максимальної концентрації уваги учнів, вчитель повідомляє, що наявність величезної кількості колон у конструкції храму була обумовлена тим, що поперекові балки склепіння храму виготовлялися з каменю, мали значну вагу і не могли бути довгими, тому вимагали великої кількості опор у вигляді колон.

Навчальний матеріал про розвиток мистецтва у Давньому Єгипті опрацьовується самостійно на основі підручника. При цьому вони повинні підготувати відповіді на такі питання:

1. Які види мистецтва були в Давньому Єгипті?

2. Чому єгиптяни особливого значення надавали розмальовуванню храмів та гробниць?

3. Як релігія впливала на образотворче мистецтво?

4. В чому полягали особливості в зображенні людей єгипетськими художниками?

Підводячи підсумки цієї статті, слід зазначити, що уроки з історії культури певного історичного періоду є в методичному плані чи не найскладнішими. І не тільки тому, що становище з відповідною наочністю у масовій школі просто катастрофічне. Складність вивчення подібного навчального матеріалу з методичної точки хору полягає ще і в тому, що ефективне його опрацювання можливе лише за умови реалізації в процесі навчання чисельних внутрішньопредметних зв'язків культурологічного матеріалу майже з усіма іншими сторонами суспільного життя. А це, в свою чергу, вимагає систематичної актуалізації опорних знань учнів як на репродуктивному, так і на творчому рівнях. Метою цієї статті було розкриття шляхів актуалізації опорних знань учнів на уроках, присвячених вивченню релігії та культури Давнього Єгипту в умовах дефіциту наочних засобів навчання.